

Obyčejná hlína

„To vám byla hlína,“ řekl kdosi za mnou. Nechtěl jsem se obracet ke stolku za mými zády, jen jsem se podívil, jak se sem dostal ten kdosi z poloviny minulého století. Tenkrát jsme jako kluci opravdu takhle pojmenovávali sranda, a to nikoliv proto, že v pokrytecky slušné společnosti s dámami se mělo říkat švanda. Právě naopak, snažili jsme se tu lepší společnost šokovat, a tak jsme se snažili opakovat pořád slovo sranda, ale bylo to jaksi excesivní, řečeno v tehdejší naší hře na intelektuály. Proto jsme zavedli paralelní výraz hlína. Nebylo to sice tak šokující, ale aspoň to nebyla ona švanda, výraz pro nás, bouřlivácké intelektuály, zcela nepoužitelný. Teď však slyším hlas nezastřený starobou, řekl bych mladý, ten snad nemůže patřit nejmíň sedmdesátiletému pamětníkovi. Ale nejsem si jistý. Hlas občas trochu zadržává a dál vypráví o šílené srandě, kterou s kamarády užili. Byl to takový nářez, že se ještě teď smíchem zalykal.

Dopil jsem svou čtvrtku vína, zaplatil a zvedl se k odchodu. Obrátil jsem se, abych se podíval na svého současníka s tak mladým hlasem, a teď přišlo to překvapení. Neviděl jsem starce, pamětníka, ale kluka vystrojeného jako punk, jak cosi vykládá svým nepunkovým spolustolovníkům. Celou cestu domů jsem si lámal hlavu, odkud vyhrabal to slovo, kterým se kdysi popisovala recese. Až internet, tedy Google, mi pomohl. Hlína jako označení úplně praštěného příběhu nebo dobrodružství zažívá svou renesanci. Existuje prý i punková skupina, která se pokřtila na Hlínu. Když jsem hledal na internetu, dozvěděl jsem se, že existuje také román, který má hlínu v názvu. Napsal ho spisovatel Potok Chaim a v překladu se jmenuje *Já hlína jsem*.

Existují obce, které se jmenují Hlína, a přitom nemají nic společného se srandou či recesí, jedna je na Třeboňsku, jiná u Ivančic. Snad byly proslavené těžbou kvalitní hlíny pro hrnčíře a keramiky. Na hrnčířském kruhu se nedalo pracovat s kdejakou hlínou, a babiččina forma na bábovku svědčí o tom, že vypálený hrnčířský výrobek dokonale zachoval tu formu, kterou mu na počátku vtiskl hrnčíř ještě před tím, než svůj výtvar vysušil a vypálil. Nebyla to tedy jakákoliv „obyčejná“ hlína, ale materiál, se kterým se mohlo obchodovat, a místa, kde se těžila, byla mezi hrnčíři dobře známa. Hlína vykopaná z hlinovníku se nasypala do velkých truhel nebo do jam, tam se prolévala vodou a sešlapávala, až byla dobře prohnětená a tvárná, a z takto připraveného šlígru už mohl hrnčíř tvořit. Když byl hlinovník dobře známý, tak se ujal název obce, třeba jako Hlinoviště u Bělé pod Bezdězem. Pojmenování zůstalo, i když se tam hrnčířská hlína dávno netěží.

Z hliněných destiček s klínovým písmem vznikaly ve starém Sumeru před 5 000 lety celé knihovny. Nebylo na co psát, papír byl vynalezen až o mnoho později a mnohem dále, ve staré Číně, pravděpodobně až ve 2. století př. Kr. Slovo papír vzniklo z řeckého *papyrus*, z jehož dřevě se vyráběly papyrové svitky, na něž psali již staří Egypťané ve Staré říši před více než 5 000 lety. Jenže papyry nerostly ani v dolním toku či ústí Eufratu nebo Tigridu, a tak v Mezopotámii vzali za vděk tím, co bylo nejvíc po ruce, a to byla hlína. Zkuste napsat do hodně vlhké hlíny oblouček nebo jakékoliv písmeno s obloučkem, třebaš *D* nebo *C*. Rovnou linku napíšete snadno, ale břicho se vám snadno zborší. Proto se s rozvojem sumerského písma postupně od obloučků upouštělo a místo nich nastupovaly přímé linky. A nakonec zůstalo jen u přímých linek, a tam, kde se přitlačí, vznikne cosi jako klínek té pevné linky. I ten má svůj význam, a tak vynalezení klínového písma bylo silně ovlivněno hlínou, tedy vlastnostmi hodně vlhké hlíny. Hliněná destička se zápisem klínovým písmem byla vysušena

na slunci, a protože sluneční záření v těchto krajích je velmi intenzivní, sušení se blížilo vypálení, a hliněné destičky se nám proto mohly dochovat. Nejtrvalejší a dnes nejčetnější však jsou vypalované destičky, i když jejich vypálení nebylo často záměrné, ale došlo k němu, když město bylo vypáleno nepřáteli. A my, badatelé o půdě, se dnes máme čím chlubit, protože obyčejná hlína byla nejdůležitějším nositelem informace o životě v jedné z kolébek civilizace.

Ještě o 20 tisíc let dříve vymodeloval umělec ve Věstonicích z hlíny slavnou Věstonickou Venuši a vypálil ji tak dokonale, že se nám zachovala dodnes. Tak jakápak obyčejná hlína!

Nejde však jen o slávu. V obdobích hladomorů lidé trpěli do té míry, že pojídali hlínu, aby zahnali bolesti z krutého hladu. Věda to nazvala geofagií (z řeckého *geo* = zem, *fagein* = hltat). Tím učeným názvem se ale nezahnala hrůza, která na nás padá při čtení o hladomorech, a dokonce o hladomorech současných v některých částech Afriky nebo Asie. Někteří evropští navrátilci k přírodě zas naopak věří, že v zemi je jakási síla, a aby se jí aspoň zčásti zmocnili, tak jedí chleba namazaný hlínou a na svých svérázných mejdanech se hostí jednohubkami z hlíny. Abych však nebyl příliš jednostranný, musím dodat, že mohou také navazovat na praktiky z počátků civilizace, kdy kmenoví šamani doporučovali požívání jílu nebo hlíny jednak těhotným ženám, jednak jako lék při některých nemocech. Naši současní navrátilci k přírodě si přitom užívají všechny vymoženosti vyspělé civilizace, mají dostupnou energii, takže si v zimě mohou topit a většinu svých potravin – kromě hlíny – uchovávat v ledničce. Svolávají se pomocí internetu a mobilů, dopravují se svými auty, a když někteří z nich tvrdohlavě lpí na principech svého učení, tak dávají přednost dopravě autobusy nebo vlakem a nechápou, proč jim vyčítáme, že jejich návrat k hlíně je krutým výsměchem těm milionům hladovějících, kteří nikdy neměli přístup k vymoženostem naší civilizace a mohou se přemisťovat i na velké vzdálenosti jen na svých vlastních nohou. A kteří, když

mají hlad, tak se prostě nacpou hlínou. Nic jiného jim nezbyvá, hlína je kolem nich a je zadarmo, a hlavně je jí dost.

Hlína byla a je také stavebním materiálem. První lidé usídlení v suchých teplých oblastech si stavěli obydlí z hliněných cihel vysušených na slunci. Tak vznikala první osídlení v horních oblastech Mezopotámie před 7 000 lety a o 2 000 let později také v jižní Mezopotámii, nejdříve v Ubaidské a Urucké kultuře. Tam také lidé budovali své věžovité chrámy – zigguraty – zasvěcené bohům. Podle rozšířené hypotézy přišly do dolní Mezopotámie kmeny z oblastí dnešního Kurdistanu a ze severního Íránu, kde měly svá božstva na vrcholcích hor. Když se v době globálního silného ochlazení před 8 200 lety tyto lidé vydali za teplem na jih a dospěli do rozlehlých rovin mezi řekami Eufratem a Tigridem, neměli kam umístit svá božstva, a proto si začali stavět umělé vrcholky hor, věžovité zigguraty. Z dokumentů zapsaných klínovým písmem víme, že na zigguraty měli přístup pouze kněží. Dnes z těchto mohutných staveb zbyly jen hliněné pahrbky, hlína a pár archeologických památek. Především ta hlína zůstala nesmrtelná.

Hlína jako stavební materiál byla nepostradatelná nejen pro svou dostupnost, ale také pro své výborné izolační vlastnosti. Tak třeba v hliněném domku se snáze přežívala letní vedra. Z vlastní zkušenosti vím, že když jsem v Omdurmánu v Súdánu přišel do hliněného domku svého asistenta, bylo tam snesitelněji než v mém bungalovu postaveném z moderně vypálených cihel.

Zatím jsem mluvil o hlíně z hlediska utilitárního. Jednou je hlína materiálem, podruhé patří k uctívaným přírodninám a je jaksí samozřejmé, že se jejími kvalitami zabývají zemědělci. Ti už rozlišují mezi hlínou, pískem a jílem a pro všechny tyto přírodniny užívají nadřazený název půda. Překvapivé však pro mnoho lidí bude, že se o půdu zajímají také umělci. Hlavně ti současní. Jsou to především výtvarníci a zejména v USA. Někdy se hovoří o umění životního prostředí, a výtvarníci této umělecké školy se dělí na dvě skupiny, pokud

vůbec je možné umění takto třídit. Malíři jedné skupiny se inspirovali půdou, jejími barvami a tvary, a dále tím, kde a jak se barvy v půdě vyskytují a jak se mění, jestli například jsou jednotlivé barvy ostře ohraničeny, nebo se mění pozvolně. Když totiž vykopeme sondu do hloubky asi 1,5 m, můžeme na její svislé stěně pozorovat, jak se mění barvy ve vrstvách, které se nazývají horizonty. Pro různé půdy tam najdeme výběr z téměř všech barev, od fialových odstínů přes modravé, hnědé, žluté až po červené. Také horizonty se mění nejen ve striktním vodorovném přechodu, jak by naznačoval jejich název, ale objevují se tam tvary podobné šípům, krápníkům a vlnovkám. Umělcům jen pozorování nestačilo, a proto se inspirovali k tvorbě abstraktních pláten. Za svou inspiraci se nestyděli, a tak mezi názvy najdeme *Oltář jedné země* od Mariany Greve nebo sérii obrazů *Archivy otisků země* od Betty Beier z Berlína. Daro Montag zachází ještě dál a ponechává barevný film, aby byl „vyvolán“ půdními mikroorganismy, a získává tak „autentickou“ abstrakci. Tím se dostáváme k performanci, kdy neherci hrají s půdními vzorky nebo se nechávají jako pohřbívat v půdě. To považuji za přechod ke druhé umělecké skupině, která se už o několik desetiletí dříve zásadním způsobem odlišila od tradičních forem umění. Její příslušníci odvrhli krajinářství a deklarovali jednotlivé součásti krajiny, planety nebo okolního původního prostředí jako samostatné výtvarné objekty. Tak vznikly opakované demonstrace zemních prvků na výstavách v podání Roberta Smithsona. Byly to různě upravené hromádky šterku, písku či břídlíce v rohu opatřeném zrcadly. Toto a jemu podobné minimalistické umění, například různě upravené hromady kamenů Richarda Longa, bylo vystřídáno monumentálními díly, jako známý *Spirálový vlnolam* (Spiral Jetty) na Velkém solném jezeře v Utahu od Roberta Smithsona. Toto dílo dosti dlouho přetrvává, přežívá svého tvůrce a v četných různých provedeních je zobrazováno také na videonahrávkách. Z mnoha výtvorů Waltera De Maria jmenuji pouze *Newyorskou síň Země*, kde je celá plocha

o 337 m² pokryta vrstvou rašelinné zeminy. Celkem jí tam je 197 m³ a má v návštěvnických evokovat vůni a pocity, jaké jsou cizí dnešním obyvatelům New Yorku, této betonové a vyasfaltované pouště. Dodávám, že profesor estetiky životního prostředí Allen Carlson odsoudil monumentální díla z hlíny a podobných materiálů a v podobných provedeních jako estetickou urážku přírody. Nás však především zajímá, že půda a její složky vyvolaly u výtvarných umělců potřebu vyjádřit se způsobem, v němž půda hrála hlavní roli.

Pročež o půdě jen to nejlepší, a to nejen o hlíně nebo písku a štěrku, ale celkově o půdách, neboť půda je odborně nadřazený termín a hlína spolu s dalšími složkami jsou jenom malou součástí půdního bohatství naší planety Země. Věda o půdě se ve světových jazycích opravdu tak jmenuje, je to Soil Science, Science du Sol, Bodenkunde, Scienza del Suolo, Ciencia del Solo atd. Česky by to v doslovném překladu neznělo dobře, proto se kdysi zavedlo slovo půdoznalství, ale to mělo nádech jako zbožíznalství, kdy ta věda z názvu vymizela, a tak se mohlo zdát, že odborníci bádající o půdách nejsou žádnými vědci. Proto dnes užíváme starořecký termín pedologie, který prý v doslovném překladu používá také Japonsko, v prepisu do angličtiny to je *pedology*. V názvu jsou obsažena dvě řecká slova, *pedon* = půda a *logos* = studium. V angličtině ale slovo *pedology* už povětšinou vymezuje jen jeden podobor, a tím je taxonomie půd. Jenže ani toto označení jen jedné součásti věd o půdě není vždy používáné. Takže nám v anglicky psané literatuře slovo *pedologie* zakotvilo jen jako část termínu označujícího staré půdy, vzniklé v dřívějších geologických epochách a periodách, a tím slovem je *paleopedologie*. Termín je běžně používán ve všech evropských jazycích. Kromě slova *pedologie*, vzniklého z řeckých slov, tu je ještě řecký výraz pro starý, *palaios*. Takže v Česku my jsme pedologové, zabýváme se vědou o půdě, a vy čtenáři se k nám teď přidáváte.

Našemu slovu půda odpovídalo staročeské puoda a až s dalším vývojem jazyka se písmeno „o“ přesunulo nad

hlásku „u“, jako kdyby jazyk předvídal znalosti poskytnuté o staletí později vědou, a takto jako kdyby se tehdy obrazně naznačovaly přesuny látek v půdě. Například v Žaltáři poděbradském z roku 1396 čteme v jednom žalmu „Przylnula puodu duffe ma“.

Avšak mnohem častěji se v tehdejších náboženských textech objevuje jaksi vznešenější výraz prst. Má starý indoevropský původ v základu pers (prach). V Bibli kralické psáno jest: „V tom spadl oheň Hospodinův, a spálil obět zápalnou, dříví i kamení i prst; též vodu, kteráž byla v struze, vypil.“ I o mnoho staletí později je stále ještě slovo půda považováno za příliš obyčejné a profánní, a tak čteme ještě ve 20. století: „Žehnání prstě a pracovních nástrojů na svátek sv. Marka prosíme v kostele o úrodu, ale i o požehnání práce. Lidé si nosí do kostela prst v ozdobených ošatkách, ale i své nové pracovní nástroje k požehnání.“

V krásné literatuře si od 19. století literáti přisvojili slovo prst, když chtěli básnicky mluvit o půdě. Antonín Sova ve *Žpěvech domova* napsal: „...že cítím již **prst** v něm zavonět, vracet se lásky zabloudilého ptáka ... v černou **prst** duše jak náhodou...“ Nebo Arne Novák v knize *Mužové a osudy*: „Nazveš to, drahý knihomole, pouhým ohlasem četby Vergilia a Lukrecia, že mám před zraky hned ta temná kyprá a vonná pole, jejichž prst se nám tolik líbívala...“ Proto také v překladech klasiků je prst stále ztotožněná s půdou: J. W. Goethe, *Co jsem našel* (v překladu O. Fischera): „A květ jsem vyhráb / i s kořínkem, / nes na zahrádku, / kde doma jsem, / zde v tichou zase / já prst ho dal. / A ujímá se. / A kvete dál.“ Také latinské *humus* (řecké *chamai*) se překládalo jako prst. Například Vergiliovo *Fundit humo victum tellus* se převádí do češtiny: Země z prsti své.

A s velkou pokorou čteme o prsti přenesené z významných bojišť a z míst nezměrného utrpení do národních památníků. Slovo půda by se tady opravdu nehodilo. Naopak výraz prst nepřisluší do našeho eseje o půdě.